

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

תקנת הפרוזבול

יחידה מספר 24

ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קיג

- א. "ואשר יהיה לך את אחיך", ולא של אחיך בידך, מיכן אתה אומר: המלווה על המשכון אין משמט. "את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין
  - ב. מיכן אמרו: התקין הלל פרוסבול מפני תיקון העולם, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, עמד והתקין פרוסבול
  - ג. וזהו גופו של פרוסבול: מוסרני אני לכם, פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, כל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים
- מדרש ההלכה מחולק לשלושה חלקים: א. המקור לכך שמסירת שטרות לבית הדין מונעת את שמיטת הכספים; ב. מכוח דין זה הלל התקין את הפרוזבול; ג. נוסח הפרוזבול.

ביחידה זו נעבור על שני הנושאים הראשונים:

- א. מדוע מסירת השטרות לבית הדין מבטלת את חובת ההשמטה, וכיצד היא מהווה בסיס למנגנון של הפרוזבול;
  - ב. מה הניע את הלל לתקן את התקנה?
- ביחידה הבאה נעסוק בנקודה האחרונה:
- ג. "גופו של פרוסבול" – כיצד הפרוסבול מבוצע בפועל.

א. "את אחיך תשמט ידך" – ולא המוסר שטרותיו לבית הדין – מיכן אמרו

מדרש ההלכה ממעט שני סוגי חובות: הלוואה על המשכון, ושטרות שנמסרו לבית הדין. לעת עתה נקבל את ההנחה העולה מן המדרש, שמסירת השטרות לבית הדין משמטת. בהמשך נברר מדוע. מן המדרש עולה שתקנת הפרוזבול מבוססת על הדין הזה. אך מעיון בסוגיה עולה שהדברים אינם כה פשוטים:

משנה מסכת גיטין פרק ד משנה ג

הלל התקין פרוזבול מפני תיקון העולם

הגמרא מבררת כיצד הלל התקין את הפרוזבול:

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד א

תנן התם: פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבדך בליעל וגוי, עמד והתקין פרוסבול; וזה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים.

ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא?

אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא

ביחידה 4 עסקנו באריכות בדרשתו של רבי, ממנה עולה ששמיטת כספים איננה מן התורה בזמן הזה. לא

נחזור על הדרשות כרגע, אך בהמשך נעמיק בשאלה אם הפרוזבול תלוי בשמיטת כספים.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

ותקינן רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול.

ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינן רבנן דתשמט?

הגמרא שואלת מניין הזכות של חז"ל לייצר שמיטת כספים, אם מדין התורה החובות עומדים בעינם? ביחידה 4 למדנו שניתן לקרוא את השלב הבא בשני אופנים:

1. קושיה זו היא על שיטת אביי, הסובר ששמיטת כספים היא מדרבנן בלבד. רבא מציע פתרון אחר.
  2. רבא מסכים עם אביי, ששמיטת כספים בזמן הזה היא מדרבנן בלבד, ומציע תשובה שונה לקושיה מניין נובעת סמכותם של חז"ל להפקיע את החובות.
- הבנות אלו ישיעו על הסוגיה הנוכחית, נשוב לכך בהמשך.

אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד הפקר

נשוב לשאלה הראשונה. הגמרא שואלת: אם מדאורייתא השביעית משמטת, כיצד הלל תיקן שהשמיטה לא תשמט? אביי ורבא מתחילים לדון בשאלה אם שביעית בזמן הזה מדרבנן ועל הפקר בית דין. אך לכאורה חסרה כאן הנקודה הבסיסית יותר: לפי מדרש ההלכה תקנת הפרוזבול מבוססת על מסירת השטרות לבית הדין!

מסירת השטרות לבית הדין מופיעה במשפט הקודם בגמרא: "זה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה". מסתבר שמתוך המשפט הזה אנו אמורים להבין שהמנגנון של הפרוזבול מבוסס על מסירת השטרות לבית הדין. אך עדיין לא מובן מדוע אביי ורבא זקוקים להסברים היות השמיטה דרבנן והפקר בית הדין, אם מדובר בהלכה שהלל רק גילה לעם.

נמשיך בגמרא:

איבעיא להו: כי התקין הלל פרוסבול - לדריה הוא דתקין, או דלמא לדרי עלמא נמי תקין? למאי נפקא מינה? לבטוליה, אי אמרת לדריה הוא דתקין מבטלינן ליה, אלא אי אמרת לדרי עלמא נמי תקין, הא אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו - אלא א"כ גדול הימנו בחכמה ובמנין

הגמרא אומרת שאם מראש הלל תיקן את הפרוזבול לדורו בלבד, בדורות הבאים ניתן לקבוע שהגיעה העת להפסיק להשתמש בתקנה זו. אך אם תקנת הלל היא תקנה עולמית, ביטול התקנה יכול להעשות על ידי בית דין גדול ממנו, בלבד.

וכאן הבן שואל: מהי התקנה? אם הלל רק גילה לעם הלכה מהלכות השמיטה, את מה בדיוק בית הדין הבא ירצה "לבטל"?

ניתן להעמיק את השאלה בעזרת חלקים נוספים בסוגיה, אך נעבור כעת לתשובות:

הזכרנו לעיל את המחלוקת שעסקנו בה ביחידה 4, האם רבא מתכוון לענות על השאלה כיצד הלל תיקן את הפרוזבול, או כיצד חכמים תקנו שמיטת כספים. הצד השני של המטבע של שאלה זו משפיע על הדיון שלנו:

תוספות מסכת גיטין דף לו עמוד א

מי איכא מידי דמדאורייתא משמט שביעית ותיקן הלל דלא משמט - השתא לא בעי רבא לשנויי אהך קושיא דהפקר ב"ד היה הפקר כדמשני בתר הכי, משום דקשיא ליה דלא היה לו להלל לעקור שביעית שהיא דאורייתא, ואף על גב דדרשינן בספרי "וואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" (דברים טו) ולא של אחיך בידך, מכאן אמרו המלווה חברו על המשכון והמוסר שטרותיו לב"ד אין משמיטין, מכל מקום לא היה לו לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שביטל בכך השמטת כספים שצוותה תורה

בעלי התוספות מסבירים שתשובתו של רבא כלל לא עונה על השאלה. המנגנון העומד מאחורי הפרוזבול זו הלכה ישנה של מסירת החוב לבית הדין. זה פשוט. שאלת הגמרא היא: באיזו זכות תיקן הלל תקנה ללמד את העם למסור את חובותיהם לבית הדין, וכך בפועל לבטל את קיום מצוות התורה? יכולתם של בית הדין להפקיר אינה עונה על השאלה הזאת. גם אם לבית הדין יש כוח להפקיר, השאלה עומדת בעינה: באיזו זכות הלל כביכול מוחק מצווה מן התורה? על כך עונה אביי שאכן, התקנה ללמד את העם לכתוב פרוזבול הייתה יכולה להיות מתוקנת רק כאשר השמיטה היא מדרבנן. לכך כולם מסכימים.

מתבררים מספר דברים:

- א. המנגנון של הפרוזבול הוא אכן מסירת השטרות לבית הדין, מנגנון שמבוסס על דרשת הספרי.
- ב. תקנתו של הלל היא ללמד את העם שהם מסוגלים למסור את חובותיהם לבית הדין.
- ג. ללמד אנשים לעשות פעולה הלכתית כשרה שעוקפת את הדין מותר רק ביחס להלכה מדרבנן, לא להלכה מן התורה.

הגמרא בהמשך שואלת אם הלל תיקן לדורו או גם לדורות הבאים. כאמור, ה"תקנה" המדוברת היא התקנה ללמד את העם לכתוב פרחבול. השאלה היא אם מותר להתחיל להסתיר את האפשרות של הפרחבול, כדי להחזיר את קיום שמיטת הכספים. כאשר השמיטה תחייב מן התורה, לכאורה עדיין תהיה יכולת לכתוב פרחבול וכך למסור את החובות לבית הדין, אך לא נחייב את הרבנים ללמד את כולם שהאפשרות הזו קיימת.

כפי שלמדנו ביחידה 4, רש"י חולק על בעלי התוספות:

רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד ב

רבא אמר – לעולם, בין לרבנן דפליגי אדרבי ואמרי שביעית להשמטת מלווה בזמן הזה דאורייתא ותקין הלל דלא תשמט, בין לרבי דאמר לאו דאורייתא ואמור רבנן דתשמט, לא תיקשי דבר דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום סייג וגדר דהפקר ב"ד בממון היה הפקר

רש"י מסביר שרבא מתכוון לענות על שאלת הגמרא המקורית. כאמור, לשיטתו לא יתכן שרבא עונה על השאלה באיזו זכות הלל מבטל את קיום מצוות שמיטת כספים. על כרחנו שרש"י סובר שלא זו שאלת הגמרא. מתברר שאב"י ורבא כן מתכוונים לענות על השאלה מהו המנגנון המאפשר את כתיבת הפרחבול. לפי אב"י: אותו הכוח המאפשר לחז"ל לקבוע שמיטת כספים (בתקופה בה אין שמיטה מן התורה) מאפשרת להלל לקבוע שמי שמוסר פרחבול פטור ממנה; לפי רבא: גם אם שמיטת הכספים היא מן התורה, הפקר בית דין נותן להלל את הכוח להחליט שהפרחבול יבטל את השמיטה. (כיצד הפקר בית דין מאפשר למלווה לקבל את הכסף? על כך ראו בהרחבות)

❖ הרחבות – המנגנון בו הפקר בית דין מאפשר למלווה לתבוע את הכסף

אך זה מחזיר לנו את השאלה: מדוע יש צורך במנגנון נוסף? הרי כבר למדנו שיש מנגנון קיים עליו הפרחבול מתבסס! בעלי התוספות מעירים על כך:

ובקונטרס פירש דרבא קאי נמי לשנויי פרכא דהכא, ודרשא דספרי עיקרה אמלווה על המשכון, דמוסר שטרותיו הוי מטעם דהפקר בית דין היה הפקר, אלא דאקרא קסמיך לה
מכיר את לשון הספרי:

"את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מיכן אמרו: התקין הלל פרוסבול מפני תיקון העולם

לפי רש"י יש לקרוא את הספרי באופן הבא: הלל ראה צורך לתקן את הפרחבול, אז הוא תיקן פרחבול (בגלל שהשמיטה דרבנן, או הפקר בית דין). לאחר מכן הוסיף דרשה כדי שיוכלו לומר ("מכאן אמרו") שהפרחבול מבוסס על דרשה. אך האמת היא שלדרשה זו אין תוקף דאורייתא. לשיטתו עולה שכל המושג של מסירת השטרות לבית הדין הומצא עבור תקנת הפרחבול. מן התורה אין מנגנון שכזה. לשיטתו מובנת יותר שאלת הגמרא אם הלל תיקן את המושג של מסירת שטרות לבית הדין לדורו בלבד או לדורי דורות, ואם בית דין מאוחר יכול לבטל את המנגנון הזה.

אם נסכם את שעלה לשיטות הללו:

לפי רש"י הלל עקף את חובת שמיטת הכספים על ידי המצאת דין חדש, שחובות שנמסרו לבית הדין אינן נשמטות. הוא עיגן את הדברים בשזירת הדרשה בתוך דרשת הספרי. המנגנון המאפשר לו הוא אחד המנגנונים שאמרו אב"י (שמיטה דרבנן, ובכוחם לקבוע את גבולות השמיטה) או רבא (הפקר בית דין). הגמרא ממשיכה ומבררת אם מסירת השטרות לבית הדין זו תקנה האמורה לקבל תוקף לעולם ועד או לא. לפי בעלי התוספות מדאורייתא מסירת שטרות לבית הדין מאפשרת את גביית החובות הללו גם אחרי השמיטה. הלל תיקן שילמדו את העם לעשות כך. הגמרא שואלת אם מותר לרבנים להפסיק ללמד את אפשרות השימוש בתקנה.

שיטה שלישית: הפרוזבול אינו מסירת השטרות לבית הדין

שיטה שלישית עולה מתוך דברי בעלי תוספות במסכת מכות:

הגמרא במסכת מכות מסבירה שמשנה מסוימת עוסקת בחוב שנמסר לבית הדין, ועל כן הוא אינו נשמט. רש"י מסביר:

רש"י מסכת מכות דף ג עמוד ב

מוסר שטרותיו לב"ד - הוא פרוזבול שהתקין הלל שכתוב בו מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה.

בהתאם לשיטתו, רש"י מסביר שמסירת השטרות לבית הדין היא היא הפרחבול. בעלי התוספות לכאורה אמורים להסביר בצורה הפוכה: הפרחבול מבוסס על מסירת השטרות לבית הדין, אך ניתן למסור את השטרות לבית הדין גם ללא פרחבול! אך בעלי התוספות שם מסבירים דבר אחר:

תוספות מסכת מכות דף ג עמוד ב

ולא נראה, דהא במסכת שביעית (פרק י משנה ב) תני 'המוסר שטרותיו לבית דין' והדר קתני 'פרוזבול אינו משמט', אלמא תרי מילי נינהו! לכך נראה דתרי מילי נינהו, ומוסר שטרותיו לבית דין מדאורייתא אינו משמט

לפי רש"י, הפרחבול זו התקנה שמסירת שטרות לבית הדין לא תשמט את החובות; לפי בעלי התוספות במסכת גיטין הפרחבול הוא ביצוע של דין מסירת השטרות המפורשת בתורה. לפי רש"י, תוקפם של שני אלו הוא מדרבנן, לפי בעלי התוספות במסכת גיטין תוקפם של שני אלו הוא מן התורה. מדברי בעלי התוספות במסכת מכות נשמע פירוש שלישי: מסירת שטרות לבית הדין פועל מדאורייתא, הפרחבול זו תקנה המועילה מדרבנן! מדוע שיהיה פער בין שני אלו?

אין בכוננתו להקשות מדברי בעלי התוספות במסכת גיטין על דברי בעלי התוספות במסכת מכות. "בעלי התוספות" הוא שם כולל לראשוני אשכנז וצרפת שכתבו פירושים בסגנון "תוספות" על הש"ס. פירושים של בעלי תוספות שונים הוכנסו לש"ס וילנא, ואין מקום להקשות מדבריהם במקום אחד על משנהו. אנו רק מבקשים לברר את דברי בעלי התוספות במסכת מכות. הריטב"א מקשה על בעלי התוספות הללו, ומבאר את דבריהם:

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב

ודאי כל שמוסר שטרותיו ממש לבית דין מדאורייתא אינו משמט, דהא נגוש ועומד הוא, והלל תקן פרוזבול שלא יהא צריך למסור שטרותיו

הריטב"א מסביר לפי בעלי התוספות הללו שמדאורייתא מסירת השטרות לבית הדין מונעת את שמיטת החוב. תקנת הלל היא לכתוב שטר פרחבול במקום מסירת השטרות לבית הדין. זו דרך שלישית לקרוא את הספרי בו פתחנו:

"את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מיכן אמרו: התקין הלל פרוזבול מפני תיקון העולם

לולא שיש דרך למנוע את שמיטת החובות, הלל לא היה מתקן אותה. אך מכיוון שישנה דרך פשוטה ונגישה למנוע את שמיטת החובות, על ידי מסירת השטרות לבית הדין, חידושו של הלל שהפרחבול ימנע את השמיטה אינו חידוש גדול כל כך. ספר התרומות מסביר באופן דומה:

ספר התרומות שער מה אות יא

גם יש דרך אחרת שאינו משמט, והוא אם מסר שטר חובו לג' הנקראים בית דין, ואמר להן "רבותי, אתם תגבו לי חוב זה" – אינו משמט, וכדתנן "המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט" .... ונראה לי שהמוסר שטר לבית דין אינו כענין הפרוזבול, כי הפרוזבול אינו מועיל אלא בחוצה לארץ, ואינו בא אלא בבית דין חשוב, וכדלעיל, וזה דבר חזק יותר ממנו. וראיה לדבר, ששניהם נשנו במשנה במסכת שביעית, מוסר שטרות לבית דין ופרוזבול לבד. ואף על גב דכתב בפרוזבול "מוסרני לכם", כך היה אומר אבל לא היה מוסר. וזהו מה שהקל ר"ג (הלל). אבל מסר שטרו חזק ומועיל יותר מפרוזבול, ויכול להיות אף בהדיוטות הואיל ויהיו ג' בני אדם. כך נראה לי באמת.

כאמור, הפרחבול מבוסס על העיקרון של מסירת השטרות לבית הדין, אך בחתימת הפרחבול אין מסירה ממשית של השטרות לבית הדין.

נראה שגם הרמב"ם סובר כך:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה טו

המוסר שטרותיו לבית דין ואמר להם אתם גבו לי חובי זה אינו נשמט שנאמר ואשר לך את אחיך וזה בית דין תובעין אותו, וכן ב"ד שחתכו את הדין וכתבו איש פלוני אתה חייב ליתן לזה כך וכך אינו נשמט, שזה כגבוי הוא וכאילו בא לידו ואינו כמלווה

הלכה טז

כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברין על הכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר וגוי התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה, ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה. +/השגת הראב"ד/ אבל שמטה של תורה וכו'. א"א זה אינו מחוור דאביי הוא דאמר הכי, אבל רבא פליג ואמר הפקר בית דין הפקר והלכך נוהג בכל זמן. +

הראב"ד מקשה על הרמב"ם, מדוע הוא פסק כאביי נגד רבא? לפי השיטה של תוספות במסכת מכות, הריטב"א והתרומות הדברים מובנים: מסירת שטרות לבית הדין מאפשרת את גביית החוב מדאורייתא, כמו שהרמב"ם כתב בהלכה הקודמת. הפרחבול אינו עומד בתנאים של מסירת שטרות לבית הדין, אלא מבוסס על הרעיון של מסירת השטרות, בלי למסור אותם בפועל. מכיוון שהפרחבול אינו עומד בסטנדרטים מדאורייתא, הוא מועיל בזמן שהשמיטה דרבנן, בלבד. אביי ורבא רק חולקים בשאלה כיצד חכמים משמטים את החובות בזמן שאין השמיטה מן התורה, אך אין חולק שהפרחבול מועיל רק בזמן שהשמיטה מדרבנן.

❖ הרחבות – שני שיקולים אחרים של הרמב"ם לפסוק כאביי

הראב"ד, לעומת זאת, סובר כרש"י: מצד אחד, הוא אינו חולק על כך שהפרחבול אינו חזק כמסירת השטרות לבית הדין. מצד שני, תוקפו של הפרחבול מבוסס על הפקר בית דין, כדברי רבא.

לסיכום שלושת שיטות הראשונים בסוגיה:

לפי בעלי התוספות: פרוזבול זו תקנה ללמד את העם למסור את החובות לבית הדין.

לפי רש"י: עצם מסירת החובות לבית הדין הוא חידוש מדרבנן שהלל הוסיף כדי לאפשר את תקנת הפרוזבול (המבוסס על היות השמיטה דרבנן או על הפקר בית דין).

לפי הרמב"ם וראשונים נוספים: מסירת שטרות לבית הדין מונעת את השמטת החוב מדאורייתא. הפרוזבול מבוסס על העיקרון של מסירת החובות, למרות שהחובות שבו לא נמסרו כראוי.

מדוע מסירת השטרות לבית הדין מונעת את חובת ההשמטה?

אחר שלמדנו את המנגנון של הפרחבול, נעיין בשאלה מדוע מסירת השטרות לבית הדין מועילה.

חתם סופר מסכת גיטין דף לו עמוד א

לכאורה היה נ"ל הא דמוסר שטרותיו לבית דין שיהיה אינו משמט מן התורה ויהיה נכלל בקרא של אחיך בידך הכל הוא הואיל והפקר בית דין הפקר ויש כח בידם לנגוש שלא מן הדין, דאי לאו הכי לא הבנתי מאי אולמיה בשטרות שביד בית דין מאשר הם ביד הדיוט?

החתם סופר אומר שאינו מבין מדוע שלבית דין יהיה מותר לנגוש חובות שאסור לכל אדם אחר לנגוש אותם. לכן הוא מכריע שבסופו של דבר לא רק רבא זקוק לשימוש בהפקר בית דין. גם השיטות האומרות שמסירת שטרות מונעת את השמיטה מדאורייתא זקוקים לכלי של הפקר בית דין.

חשוב להדגיש שהתלבטותו של החתם סופר מתחילה מעצם זאת שמסירת השטרות לבית הדין תאפשר את תביעתם אחרי השמיטה. עוד לפני השאלה איך הפרחבול עובד.

לכאורה דבריו תואמים את דברי רש"י, האומר שמסירת שטרות אינה מונעת את השמטת החוב. מעניין שהחתם סופר הלך בדרך זו כאשר ראשונים התייחסו לשאלה זו. ואפילו רש"י, הרואה בדרשה זו אסמכתא בלבד, מסביר את ההגיון העומד מאחוריו:

רש"י מסכת גיטין דף לב עמוד ב

שהוא מוסר שטרותיו לבית דין, דאיהו לא תבע ליה לבעל חוב, אלא הבית דין והן יורדין לנכסיו, ולא קרינא ביה ילא יגושי

מסירת השטרות לבית הדין הופכת את בית הדין לתובע, ולא את המלווה. המלווה אינו עובר על 'לא יגוש' מכיוון שהנגישה לא נעשית על ידו. הרמב"ם כותב את הדברים בצורה חדה יותר:

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שביעית פרק י משנה ב

מוסר שטרותיו לבית דין אין חובו נשמט, לפי שנאמר "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך", וזה כבר העמיד בית דין במקומו באותו החוב ונסתלק מלתבוע ומסר הדבר להם, שנעשו בית דין הם שיש להם החוב אצל אחיו יתכן ומספר החינוך אפשר להבין משהו מעט שונה:

ספר החינוך פרשת ראה מצוה תעז

והמוסר שטרותיו לבית דין ואמר להם "אתם גבו לי חוב זה" אינו משמט, שנאמר "ואשר יהיה לך את אחיך", וזה כבר נתנו ביד בית דין. ומזה הטעם אמרו זכרונם לברכה שחוב שיש ליתומים על אחרים אין שביעית משמטנו, דרבן גמליאל ובית דינו אביהן של יתומים, ואחריהם כל בית דין שבכל דור ודור, וכאילו מסרו שטרותיהם ביד בית דין דמי יתכן וכוונת החינוך היא כרמב"ם ורש"י, שבית הדין נהפכים לתובעים. אך יכול להיות שהדגש ש"אתם גבו לי חוב זה" מכוון למשהו קצת אחר. מעת שאדם מוסר את שטרותיו לבית הדין, בית הדין הוא הנתבע. אחריות הגבייה הועברה אליהם. מעת מסירת החובות לבית הדין, האדם כבר אינו נושא את חבירו, אלא את בית הדין, ותובע מהם שהחוב ייגבה.

הריטב"א מבאר אחרת:

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב

ובספרי מיייתי לה להא מן הכתוב שנאמר 'ואת אשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך', ולא מה שלא אחיך בידך, פרט למלווה על המשכון ומוסר שטרותיו לבית דין שאין משמטין. אלא ודאי כל שמוסר שטרותיו ממש לבית דין מדאורייתא אינו משמט דהא נגוש ועומד הוא

הריטב"א מבין שלא בכדי הדרשה האומרת שמלווה על המשכון אינו משמט מובאת יחד עם הדרשה של מוסר את שטרותיו לבית הדין. בשני המקרים החוב אינו נשמט מפני שהליך הגבייה כבר החל. הפני יהושע מתייחס להדגשת הגמרא את הצורך שיהיה בית דין שיכולים להפקיע ממון, ובכך הולך בדרכו של הריטב"א:

פני יהושע מסכת גיטין דף לו עמוד א

הא דאמרין "כגון בית דין דרבי אמי ורבי אסי דאלימי לאפקועי ממונא", היינו דמדין תורה בעינן דוקא בית דין חשוב, דאז מיחשב כגבוי ועומד, מה שאין כן בבית דין שאינו חשוב. והאי אלימי לאפקועי ממונא לאו הפקעת ממון ממש קאמר, אלא לעניין שהוא כגבוי ועומד

הריטב"א אומר "נגוש ועומד", הפני יהושע אומר "גבוי ועומד". אולי כוונתם מעט שונה. הריטב"א אומר שיש תיק פתוח בהוצאה לפועל של בית הדין המקומי. כל עוד התיק פתוח, זו גופה הנגישה. היא כבר מתנהלת. הפני יהושע אומר שהחוב נחשב גבוי, ולכן אין מה לנגוש. החוב כבר הועבר לטיפולו של בית הדין, תהליך הגבייה כבר התחיל.

לסיכום:

בספרי נדרשת דרשה "את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מיכן אמרו: התקין הלל פרוסבול מפני תיקון העולם, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, עמד והתקין פרוסבול". מתוך עיון בסוגיות, מצאנו שלושה פירושים לדברי הספרי:

לפי בעלי התוספות: מסירת השטרות לבית הדין מונעת את השמטת החובות. הלל תיקן ללמד את העם ולסייע להם להשתמש באפשרות הזאת.

לפי רש"י: הלל הוסיף את הדרשה הזאת לספרי, היא אסמכתא ואיננה מדאורייתא. הוא הכניס אותה בכדי לאפשר לו לתקן את הפרוזבול, את מסירת השטרות לבית הדין, למרות שמדאורייתא אין משמעות לפעולה זו.

לפי הרמב"ם והראשונים הסוברים כמותו: מדאורייתא מסירת שטרות לבית הדין מועילה. "מיכן אמרו" שהלל התבסס על מסירת השטרות לתקן את הפרוזבול. הפרוזבול דומה למסירת שטרות, ומתבסס עליו, אך אינו עומד בגדרי מסירת שטרות לבית הדין.

מדוע מסירת השטרות לבית הדין מונעת את שמיטת החוב?

החתם סופר אומר שאין בכך סברא. נראה שהוא ממשיך את הקו של רש"י, ואומר שזו תקנה שאיננה מבוססת על דין קודם.

הרמב"ם ורש"י אומרים שמסירת השטרות לבית הדין מעבירה את התביעה לבית הדין. מעתה בית הדין הם התובעים, ולא המלווה.

יתכן וספר החינוך מסכים לכך, אך יתכן והוא אומר סברא מעט שונה: מעת מסירת השטרות לבית הדין, המלווה תובע את בית הדין שיוציאו את הכסף. הוא כבר אינו נוגש את אחריו, אלא את בית הדין.

הריטב"א אומר שלא בכדי הדרשה האומרת שמלווה על המשכון אינו משמט מובא יחד עם הדרשה של מוסר את שטרותיו לבית הדין. בשני המקרים החוב אינו נשמט מפני שהליך הגביה כבר החל. בדומה לכך אומר הפני יהושע שמסירת החובות לבית הדין נחשבת גבייה של החוב. אין נגישה לחוב שכבר גבוי.

אחרי שביררנו את המנגנון של הפרוזבול ומסירת השטרות לבית הדין נעסוק במה שהוביל את הלל לתיקון תקנה זו.

ב. "שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה"

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד א

זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגוי, עמד והתקין פרוסבול

נשוב ונעיין בפסוקים:

דברים פרק טו פסוקים ב-ג

וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׂמוּט כָּל בַּעַל מִשֵּׁה יְדוֹ אֲשֶׁר יִשֶּׂה בְּרַעְהוֹ, לֹא יִגֹּשׁ אֶת רַעְהוֹ וְאֶת אֲחִיו כִּי קָרָא שְׂמִטָּה לָהּ: אֶת הַנִּכְרִי תִגַּשׁ, וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת אֲחִיךָ תִשְׁמֹט יָדָךְ: (פסוק ט): הַשְּׂמֹר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לִבְבְּךָ בְּלִיעַל לְאֹמֵר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׂבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרַעְהוֹ עֵינֶךָ בְּאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֵל ה' וְהָיָה בְּךָ חֲטָא:

בפסוקים בפסוקים ב-ג מופיעה חובת ההשמטה ואיסור הנגישה אחרי השביעית. בפסוק ט מופיע האיסור להימנע מנתינת הלוואות בשל חובת ההשמטה.

הלל ראה שהעם לא רצו לעבור על איסור הנגישה אחרי השמיטה, ולכן נמנעו מנתינת הלוואה מלכתחילה. כך הם קיימו את פסוקים ב-ג, אך עברו על פסוק ט.

לכאורה הלל הזקן עושה כאן חשבון השוקל בין האיסורים. העם אינו מצליח לעמוד בשתי החובות גם יחד, ועל גדולי ישראל מוטלת החובה לשאול: איזו מצווה נדחית מפני חברתה? הלל הכריע שעדיף להחמיר ולעודד נתינת הלוואות כדי להימנע מהאיסור המופיע בפסוק ט, על חשבון פגיעה בקיום פסוקים ב-ג.

מדוע? לכאורה ישנם מספר שיקולים להעדיף את קיום המופיע בפסוקים ב-ג מאשר למנוע מלעבור על פסוק ט. ראשית, בפסוקים ב-ג יש מצוות עשה (שמוט) ולא תעשה (לא יגוש). בפסוק ט לכאורה בעיקר מצוות לא תעשה.

על כך ניתן להשיב שברקע לפסוק ט ישנה מצווה נוספת: מצוות הלוואה המופיעה בפרשת משפטים. אך לכאורה יש סיבה אחרת להעדיף את האיסור שבפסוק ט. על האיסורים שבפסוקים ב-ג עוברים באופן פעיל, על ידי נגישה. על פסוק ט עוברים בצורה סבילה, "שב ואל תעשה", ולכאורה זה עדיף! נקדים את המאוחר ונאמר שלפי חלק מן הראשונים, היו אמוראים שהתנגדו לתקנת הפרוזבול. כך שככל הנראה אכן החלטה זו של הלל הזקן איננה לחלוטין מוסכמת. נעיין בדבריהם ביחידה הבאה.

ניתן להציע שתי סיבות מדוע הלל מעדיף את פסוק ט על פני פסוקים ב-ג:

ראשית, הלל מתבסס על מנגנונים הלכתיים קיימים, המאפשרים לעקוף את שמיטת הכספים. אם כך ההכרעה איננה לעבור על פסוקים ב-ג, אלא לגרום לחובות לא להיות כלולות בציווי המופיע שם. לעומת זאת, אין דרך הלכתית לעקוף את מצוות נתינת הלוואה.

שנית, יתכן ושיקולו של הלל מבוסס על מטרת המצוות הללו. המטרה של חיוב השמיטה ואיסור הנגישה הוא להקל על העניים. אך מה יבחר העני בין שתי האפשרויות הבאות: לקבל הלוואות שלא יישמטו, או לא לקבל הלוואות כלל, מה העני היה מעדיף? ודאי שהעני מעדיף שתהיה לו אפשרות לקחת הלוואה, גם אם הוא יודע שהיא לא תושמט. יתכן וזו הסיבה שהתורה הסמיכה את איסור ההימנעות מנתינת הלוואה לחובת ההשמטה. כדי להבהיר שמצוות ההשמטה איננה עומדת בפני עצמה כגזירת הכתוב, אלא יש לראות אותה במסגרת הרצון להקל על העניים. לכן הייתה אפשרות להלל להעדיף את איסור ההימנעות מהלוואה על פני

חובת ההשמטה. בסופו של דבר, מטרתו היא ליצור את המצב המוצלח ביותר שניתן עבור העניים, גם אם הדרך לשם דורשת להשתמש בפתרון עוקף-הלכתי.

הגמרא מבררת את משמעות המילה "פרחבול":

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד ב

מאי פרוסבול? אמר רב חסדא: פרוס בולי ובוטי, בולי - אלו עשירים, דכתיב: ושברתי את גאון עוזכם, ותני רב יוסף: אלו בולאות שביהודה; בוטי - אלו העניים, דכתיב: העבט תעביטנו. אמר ליה רבא ללעזא: מאי פרוסבול? א"ל: פורסא דמילתא

רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד ב

פרוז - תקנה.

בולי ובוטי - עשירים ועניים עשירים שלא יפסידו ועניים שלא ינעלו דלת בפניהם.

נראה מלשון רש"י שיש כאן הדגשה: הפרחבול עוזר לכולם. נראה שהמהר"ם שיף מחדד את הנקודה הזאת:

חידושי מהר"ם שיף מסכת גיטין דף לו עמוד ב

עכ"פ תקנות הלל מפני תיקון העולם, משום תקנות עניים, לא משום העברת דת, כמשמעות לשון פרוזבולי ובוטי

נחמד: פעמים שפוסקים יאמרו "והמחמיר תבוא עליו ברכה". מה משמעות הדבר? פעמים שקשה לקיים את ההלכה, מסיבות שונות, ואנו מוצאים דרך להקל את אתגר קיום ההלכה. כמובן שבאופן כללי רצוננו לעבוד את ה' בכל מאודנו ובכל נפשנו, ובכל זאת יתכן ויעלה צורך, ציבורי או פרטי, לעקוף את ההלכה באופן זה או אחר. הפוסקים יאמרו: מותר לעשות כך. אך מצד עבודת ה' ישנו הידור ויתרון בקיום ההלכה בצורתה הפשוטה.

המהר"ם שיף מחדד שהגמרא באה לומר שפרחבול אינו מקרה כזה. הפרחבול אינו "העברת דת" (כלומר - עקיפת ההלכה). הפרחבול הוא תקנה לעניים ולעשירים: הוא מאפשר לציבור לקיים ההלכה בצורה המיטבית, מפני שהוא מאפשר לעניים לקבל הלוואות, ולעשירים לא לדאוג שיאבדו את כספם, אלא לקדם את החברה בעזרת הלוואותיהם.

מה זה "פורסא דמילתא"?

גרש ירחים מסכת גיטין דף לו עמוד א אות קפח

1. ואפשר לפרש 'פורסא' לשון פרס (חלק), לפי שלשון הפרוזבול 'מוסרני לכם הדיינים', ובמוסר שטרותיו ממש אינו משמט מן התורה, ועשו תיקון פרוזבול שהוא התחלה מן מסירת שטרותיו, שהרי אומר 'מוסרני' וחשיבין ליה כמוסר, אף על פי שלא גמר דבריו למסור ממש.
2. גם יש לומר לשון 'פורסא' כמו דאיתא בפרק החולץ (יבמות מה, ב) רבא אכשריה לרב מרי בר רחל ומנייה בפורסא דבבל ופירש"י (שם ד"ה בפורסי דבבל) גבאים, וכאן המלווה עושה לבית דין גבאים שיגבו חובו ... היינו שעושה העשיר לבית דין גבאים שיגבו חובו
3. גם אפשר 'פורסא' הוא כעין פסק, והוא פסק הדבר, שנראה כמעשה בית דין שפסקו לו לגבות חובו ... שחובו פסוק לגבותו בכל עת

הגרש ירחים (רבי אריה לייב צינץ, אחיין של הרב יונתן אייבשיץ, אב"ד פלאצק תקכ"ה-תקצ"ג. קיבל הסכמות מהנודע ביהודה. רבו של חידושי הרי"מ) מציע שלושה הסברים ל"פרחבול" על סמך ההתמקדות במילה "פורסא" הטמונה בה:

- א. מלשון "חלק". הפרחבול זו מסירה חלקית של מסירת החובות לבית הדין (במקביל לשיטת הרמב"ם והסוברים כמותו, האומרים שפרחבול מבוסס על מסירת השטרות לבית הדין, שאיננה נעשית כהלכתה).
- ב. מלשון גבייה, הוא מעביר את הגבייה לבית הדין (במקביל לסברת רש"י הרמב"ם ואולי גם החינוך, האומרים שהמוקד הוא העברת החוב לגביית בית הדין).
- ג. מלשון פסק סופי שניתן על ההלוואה (בדומה לסברת הפני יהושע, שהפרחבול הופך את החוב כגבוי). הצד השווה שבהם הוא שהמילה 'פרחבול' מתייחסת לאופן בו הפרחבול עובד, והמנגנון המסתתר מאחוריו. בשונה מרב חסדא המתייחס לשאלה מדוע תיקנו את הפרחבול, הלעז מתייחס למנגנון של הפרחבול. נראה שמחלוקתם היא בשאלה אם המילה 'פרחבול' מבוססת על מטרת התקנה, או על המנגנון העומד בבסיסה.

הכסף משנה מסביר שהפרחבול לא תוקן כדי לחזק את קיום ההלכה, אלא כדרך לעקוף את ההלכה:

כסף משנה הלכות ממרים פרק ב הלכה ב

אף על גב דאמרינן התם שהתקין פרוזבול לפי שראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, ועוברים על מה שכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל", לאו איסורא לגמרי הוה עבדי כשנמנעין מלהלוות, דהא שב ואל תעשה הוא, ודרך כלל עיקר תקנת הפרוזבול לא היה סייג לתורה, אלא מפני תקנת העניים שלא תנעול דלת בפניהם, ומפני תקנת העשירים שלא יפסידו

❖ הרחבות – מה מניע את הכסף משנה להסביר שפרוזבול הוא דרך לעקוף את הוראות התורה?

עסקנו לעיל במאזן המצוות והאיסורים ששקל הלל בבואו לתקן את הפרחבול. הכסף משנה דוחה את כל הדיון. מצד שורת הדין והחששות ההלכתיים המאזן הזה אינו מכריח להגיע למסקנה שיש לתקן פרוזבול. בסופו של דבר, המניע לתקנת הפרחבול היה הרצון של העניים והעשירים למצוא דרך לעקוף את ההלכה, ולא לחזק את ההלכה.

החתם סופר תולה מספר מחלוקות בשאלה הזאת. דבריו מורכבים מעט, ניתן להם הקדמה קצרה: בהמשך הסוגיה דנים אמוראים ברצונם לבטל את תקנת הלל. מדוע שירצו לעשות כך? לכאורה אפשר להציע שתי אפשרויות:

א. הם סבורים שבחשבון בין שתי המצוות הללו, הלל טעה בחשבון של דחיית המצווה מפני חברותיה.
ב. תקנתו של הלל לא נועדה לשקלל את יתרון המצוות על פני חברותיהן, אלא לעקוף את המצווה. אם יש יכולת לבטל את המעקף הזה, עדיף.

נגענו לעיל בשאלה אם שמיטת כספים מן התורה או מדרבנן. לעומת זאת, על פניו מצוות ההלוואה איננה תלויה בחובת שמיטת הכספים. בין אם שמיטת כספים מחייבת מדאורייתא או מדרבנן, מצוות ההלוואה ואיסור ההתעלמות מִבְקִשֵׁת העני בעינן.

אך הדברים אינם כה פשוטים. כאשר חובת השמיטה היא מן התורה, ישנה הבטחה שהקב"ה ישלים את מה שהשמיטה עלולה להפסיד בדרך הטבע. אך אם חובת השמיטה היא מדרבנן, לכאורה אין הבטחה אלוקית על מצווה שהקב"ה לא ציווה שנקיים!

וכאן הבן שואל: האם סביר לדרוש מאנשים להלוות חובות ולהשמיט אותם בלי ההבטחה לברכה מיוחדת?

חתם סופר מסכת גיטין דף לו עמוד א

נראה לי להסביר לפי מה שפסק רמב"ם בהלכות שמיטה כרבי, דהשמטת כספים בזמן הזה מדרבנן, אם כן י"ל אין כאן העברה על דברי תורה במה שנמנעים להלוות, כי מהיכי תיתי יעשה מעותיו אנפרות להלוות לזה ולבסוף ישמיטנה שביעית דרבנן? בשלמא בזמן התורה הרי הבטיח הקדוש ברוך הוא "למען יברכך", והמסופק בזה הרי הוא בליעל, אבל בתקנת חז"ל איננו מובטח ב"למען יברכך" ... וכמו שכתב הסמ"ע סימן ס"ז, דאשמיטה דאורייתא כתיב "ועשת התבואה לשלש השנים", ולא אדרבנן.

אמנם כל זה לרבי, דהשמטת כספים לאו דאורייתא, אבל לרבנן דאורייתא הוא, אם כן איכא שפיר העברה דאורייתא, ואין בית דין גדול יכול לבטל.

וצריך לומר כל הך שקלא וטריא אי יכול לבטל או לא הכל לרבי ... אבל לרבנן לא הוה פרוז בולי ובוטי אלא סייג לתורה ממש.

ונראה לי דהיינו דאמרינן בשמעתין 'מאי פרוזבול? אמר רב חסדא: פרוז בולי ובוטי, רבא שאל להני לעוזאי מאי פרוזבול? א"ל: 'פורסא דמילתא', וצ"ע למאי מייתי הך דרבא .... י"ל רב חסדא הוה סבר דתוספת 'בולי' לרמוזי 'בולי ובוטי', ולומר איננו סייג לתורה אלא תקנת עניים ועשירים כמו שכתב הכסף משנה הנ"ל וכרבי

החתם סופר אומר שאם השמיטה דאורייתא, תקנת הפרחבול היא מסקנת החישוב של שכר מצווה כנגד הפסדה. אם אין חובת שמיטת כספים מן התורה, גם אין איסור להימנע מנתינת הלוואות, ואזי הפרחבול נועד לפתור בעיה ציבורית, לא לשקלל בין מצוות. הדיון אם לבטל את הפרחבול מבוסס על ההנחה שזהו בסיס הפרחבול. שני הפירושים שניתנו למילה פרוזבול גם תלויים בכך: אם השמיטה היא מדרבנן, הפרחבול הוא תקנה לאנשים, עניים ועשירים. אם הפרחבול הוא "פורסא", הוא הכרעה בין המצוות.

מעקרונות הקק"ל: אחריות וערכות אישית על עם ישראל לאור הפער בין הרצוי והמצוי

ביחידה אנו לומדים על כך שהתורה מתארת מצב אידיאלי, בו אנשים נותנים הלוואות ואינם חוששים מכך שהשמיטה תמחק את החוב. אך בפועל המצוי היה שאנשים חששו. הלל לקח אחריות על המצב הקשה, בו אנשים נמנעו מנתינת הלוואות, ומצא את הדרך להניע את העם לחזור ולתת הלוואות. בסופו של דבר הלל אינו זה שנתן הלוואות, אלא הוא הפעיל מערכת שאפשרה לאנשים לתת הלוואות ללא חשש. הקק"ל מפעילה פעילויות שמדריכות ומחנכות לאחריות וערכות אישית על עם ישראל. אחד הדגשים החשובים בפעילות היא תשומת לב לפער בין הרצוי ובין המצוי.

[לפרטים נוספים על פעילות זו לחצו כאן.](#)

למה פרוזבול ולא תקנה אחרת?

החתם סופר מראה מתוך דברי הפרשנים הללו שתקנת הפרחבול "איננה סייג לתורה, אלא תקנת עניים ועשירים". בהמשך דבריו הוא מציג שיטה הפוכה לכך. להבין אותה כראוי יש להקדים שאלה העומדת בבסיס כל הדין על פרוזבול.

האם ניתן להתנות שמיטת הכספים לא תחול על החוב?

תלמוד בבלי מסכת מכות דף ג עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: האומר לחבירו 'על מנת שלא תשמטני שביעית - שביעית משמטתי'. לימא קסבר שמואל: מתנה על מה שכתוב בתורה הוא, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל, והא איתמר: האומר לחבירו על מנת שאין לך עלי אונאה - רב אומר: יש לו עליו אונאה, ושמואל אומר: אין לו עליו אונאה! הא איתמר עלה: אמר רב ענן, לדידי מפרשא ליה מיניה דשמואל: על מנת שאין לך עלי אונאה - אין לו עליו אונאה, על מנת שאין בו אונאה - הרי יש בו אונאה, הכי נמי: על מנת שלא תשמטני בשביעית - אין שביעית משמטתו, על מנת שלא תשמטני שביעית - שביעית משמטתו

מהו ההבדל בין התנאים הללו?

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב

כשהתנה שלא ישמטנה לו בשביעית התנאי היה בין שניהם שלא יתבע לו כן, וכשהתנה שלא תשמטנו שביעית התנה שלא יהיה כח בשביעית להשמיט וזה אין בידם להתנות ולפיכך בטל

אי אפשר להתנות שהשביעית לא קיימת. אך אפשר להתנות שהלווה יבחר להתעלם מהשמטת השביעית (יתכן והדברים מסתברים אחר מה שלמדנו ביחידה 22, שראוי שהלווה יאמר שבוחר לשלם את החוב. בהקשר זה משמעות התנאי הוא שמראש מתחייב לומר "אף על פי כן אני נותן לך בתורת מתנה"). הרמב"ם והשולחן ערוך פוסקים את ההבחנה הזאת:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה י

המלווה את חברו והתנה עמו שלא תשמטנו שביעית, הרי זה נשמט, שאינו יכול לבטל דין השביעית. התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה, ואפילו בשביעית – תנאו קיים, שכל תנאי שבממון קיים, ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף ט

המלווה את חברו, והתנה עמו שלא תשמטנו שביעית, הרי זה נשמט. אבל אם התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה, ואפילו בשביעית, תנאו קיים, שנמצא שחייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, שהוא חייב

ועתה עולה שאלה: אם ניתן להתנות על החוב, מדוע הלל מתקן תקנה אחרת? הדברים עוד יותר קשים, לכאורה, לפי שיטת רש"י, האומר שמסירת השטרות לבית הדין אינה עושה דבר מדאורייתא, מה ראה הלל לתקן דין חדש כאשר יש דין דאורייתא קיים להתבסס עליו? ולכאורה גם לפי הרמב"ם והסוברים כמותו: מדוע יש צורך לתקן תקנה שאיננה עומדת בקריטריון הדאורייתא, כאשר יש פתרון פשוט תמין לכל המלווים?

(לפי בעלי התוספות, האומרים שהתקנה היא פשוט ללמד את העם למסור את השטרות לבית הדין, לכאורה הדברים פחות קשים. לכאורה אין הבדל משמעותי בין לימוד העם תקנה למסור את השטרות וללמד את העם תקנה להתנות תנאי).

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין דף לו עמוד א

ואני תמה, למה ליה להלל פרוזבול, ליתקין על מנת שלא תשמיטנו בשביעית? איכא למימר, אי כולי עלמא עבדי הכי, משתכח תורת שביעית, ולפיכך לא רצה לומר להם, אבל השתא מינכרא מילתא ואמרי בי דינא הוא דקא עביד. אי נמי: בשעת הלואה זימנן דלא דכירי, וכיון דפסדי כלל איכא נעילת דלת. אבל כשהלוי והגיע ערב שביעית כל אחד הולך וכותב לעצמו

הריטב"א מוסיף על דברי רבו:

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב

וא"ת וכיון שתנאי זה קיים למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול?

- א. וי"ל דהא ליתא, דאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלואה
- ב. וגם אינו רוצה שנראה כאילו מתיימש מלגבות חובו בזמנו
- ג. ועוד שנראה כאילו מראה עין הרעה לשמיטת השביעית.
- ד. ועוד שתשתכח תורת שביעית, אבל פרוזבול הוא זכר לשביעית, דאושא מילתא כשבאין כולם לעשות פרוזבול.

הריטב"א מתרץ ארבעה תירוצים:

- א. אנשים ישכחו להתנות בשעת הלואה, וכאשר חובם יישמט יפסיקו להלוות שמא ישכחו שוב.
- ב. אדם לא רוצה לומר מראש שהוא לא מצפה לקבל את החוב בחזרה עד אחרי השביעית. על הפרחבול חותמים סמוך לצאת השמיטה, כאשר סביר שהחוב לא ישולם עד לאחריה.
- ג. אדם ירא שמיים לא רוצה לומר בכל פעם שהוא מקיים את מצוות הלואה שהוא לא אוהב את שמיטת הכספים. זה לא נעים. חתימה על פרחבול פעם אחת בפני בית דין הרבה פחות צורמת.
- ד. אם יהיה מקובל להתנות דרך קבע שהשביעית לא תשמט, ישכחו שיש מצווה שכזו. הפרחבול דווקא מחזק את המודעות לשמיטת הכספים!

החתם סופר אומר שיש הבדל משמעותי בין שני התירוצים הראשונים ושני התירוצים האחרונים. התירוצים הראשונים מתייחסים לצד פרקטי ומעשי. המלווה לא רוצה לפתור את הבעיה בדרך הזו, ומעדיף שיתקנו לו פרחבול. שני התירוצים האחרונים אומרים שמצד פתרון הבעיה אין הבדל בין פתרון של תנאי ופתרון של פרחבול. ההבדל הוא שפרחבול מחזק את הכבוד (ג) ואת המודעות (ד) לשמיטת כספים. על סמך זה החתם סופר מציג את הצד השני של המטבע. הכסף משנה אומר שהפרחבול מבוסס על הצורך של האנשים, ולא המאזן של המצוות והאיסורים, דברים המתאימים לתירוצים א' ו-ב'. אך תירוצים ג' ו-ד' אומרים שהפרחבול מחזק את התורה ומצוותיה:

חתם סופר מסכת גיטין דף לו עמוד א

ועוד לפמ"ש ריטב"א במכות ג' ע"ב שהקשה מה צריך בפרוזבול הא מצי להלותו ע"מ שלא תשמיטנו שביעית ותני אה"נ אבל הוה כעין בועט במצות שביעית ועוד תשתכח תורת ז' לגמרי אבל השתא מתוך שהכל משכימים לבי"ד לעשות פרוזבול איכא פומבי בדבר ע"ש נמצא הוה שפיר סייג לתורה

לכאורה משמעות דבריו היא כך: אילו כל מלווה היה הולך לרב ושואל איך לחמוק כביכול מהשמיטה, אט אט היו כולם מתנים על כל החובות, זה היה ממעיט בערך מצוות שמיטת כספים (עד כדי שהיו שוכחים שמצווה זו קיימת). הלל ראה שהמסבר עלול לבוא, ויצר תקנה שתחזק את הכבוד והמודעות לשמיטת הכספים. כך תקנת הפרחבול מחזקת את המצווה, ולא מחלישה אותה.

לסיכום:

האם הפרוזבול הוא מסירת השטרות לבית הדין?

בספרי נדרשת דרשה "את אחיך תשמט ידך", ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מיכן אמרו: התקין הלל פרוסבול מפני תיקון העולם, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה, עמד והתקין פרוסבול". מתוך עיון בסוגיות, מצאנו שלושה פירושים לדברי הספרי:

לפי בעלי התוספות: מסירת השטרות לבית הדין מונעת את השמטת החובות. הלל תיקן ללמד את העם ולסייע להם להשתמש באפשרות הזאת.

לפי רש"י: הלל הוסיף את הדרשה הזאת לספרי, היא אסמכתא ואיננה מדאורייתא. הוא הכניס אותה בכדי לאפשר לו לתקן את הפרוזבול, את מסירת השטרות לבית הדין, למרות שמדאורייתא אין משמעות לפעולה זו. לפי הרמב"ם והראשונים הסוברים כמותו: מדאורייתא מסירת שטרות לבית הדין מועילה. "מיכן אמרו" שהלל התבסס על מסירת השטרות לתקן את הפרוזבול. הפרוזבול דומה למסירת שטרות, ומתבסס עליו, אך אינו עומד בגדרי מסירת שטרות לבית הדין.

מדוע מסירת השטרות לבית הדין מונעת את שמיטת החוב?

החתם סופר אומר שאין בכך סברא. נראה שהוא ממשך את הקו של רש"י, ואומר שזו תקנה שאיננה מבוססת על דין קודם. הרמב"ם ורש"י אומרים שמסירת השטרות לבית הדין מעבירה את התביעה לבית הדין. מעתה בית הדין הם התובעים, ולא המלווה.

יתכן וספר החינוך מסכים לכך, אך יתכן והוא אומר סברא מעט שונה: מעת מסירת השטרות לבית הדין, המלווה תובע את בית הדין שיוציאו את הכסף. הוא כבר אינו נוגש את אחיו, אלא את בית הדין.

הריטב"א אומר שלא בכדי הדרשה האומרת שמלווה על המשכון אינו משמט מובא יחד עם הדרשה של מוסר את שטרותיו לבית הדין. בשני המקרים החוב אינו נשמט מפני שהליך הגביה כבר החל. בדומה לכך אומר הפני יהושע שמסירת החובות לבית הדין נחשבת גבייה של החוב. אין נגישה לחוב שכבר גבוי.

מדוע הלל תיקן את תקנת הפרוזבול?

בפשט דברי הגמרא, הלל בחר לאזן בין מצוות ההלוואה ואיסור ההמנעות מהלוואה לאור השמיטה המשמשת ובאה, לבין מצוות השמטה ואיסור הנגישה. מדוע הוא העדיף את המצוות הללו? ניתן להציע שאת איסור השמיטה יותר קל לעקוף. אך יתכן שהלל עשה את מה שהעניינים העדיפו (וכמובן שגם הכלכלה מעדיפה).

בגמרא (גיטין דף לו ע"ב) מובאים שני הסברים למילה "פרוזבול" – א. רב חסדא: בולי – עשירים, בוטי – עניים. ב. לעוזא: פורסא דמילתא.

מהי המחלוקת? הגרש ירחים מביא מספר הסברים להסברו של הלעוזא. אלו מתמקדים במנגנון העומד מאחורי הפרוזבול. מדברי רש"י והמהר"ם שיש נראה שפרוז בולי ובוטי מתמקד בשאלה למי הפרוזבול מתכוון לסייע. אם כך, יתכן ורב חסדא מבין שהפרוזבול נועד לסייע לאנשים, ואינו משקף מטרה דתית, ואילו הלעוז מתייחס למנגנון של הפרוזבול. הכסף משנה מסביר בהקשר אחר שחלק מהאינטרס לבטל את הפרוזבול נובע מכך שהפרוזבול אינו מעשה מצוותי, המסייע לתורה ומצוותיה, אלא כלי פרקטי שנועד לסייע לאנשים.

החתם סופר אומר שחלק מהמניע של הפרוזבול זו ההבנה שבזמן שהשמיטה אינה דאורייתא הקב"ה אינו משרה את ברכתו על המוותרים על הלוואותיהם, כדרך שהוא משרה את ברכתו על המשמיטים את חובותיהם לאור החובה הדאורייתאית. לכן: אם השמיטה דאורייתא, הלל בהכרח מכריע שיש להעמיד את המצוות במאזן הטוב ביותר שאפשר. אך אם השמיטה דרבנן, יתכן והלל ראה צורך לעקוף את ההלכה הזאת. הוא מציע ששני הפירושים שניתנו למילה פרוזבול גם תלויים בכך: אם השמיטה היא דרבנן, הפרוזבול הוא תקנה לאנשים, עניים ועשירים. אם הפרוזבול הוא "פורסא", הוא הכרעה בין המצוות.

למה פרוזבול ולא תקנה אחרת?

אך לכאורה אפשר לעקוף את הצורך בפרוזבול בעזרת תנאי, כפי שמפורש במסכת מכות (דף ג ע"ב) ונפסק ברמב"ם ובריטב"א. מדוע הלל לא לימד את העם לעשות כך? ראשוני ספרד מקשים את הקושיה הזאת, הריטב"א קיבץ ארבעה תירוצים:

1. אנשים ישכחו להתנות בשעת ההלוואה, וכאשר חובם יישמט יפסיקו להלוות שמא ישכחו שוב.

2. אדם לא רוצה לומר מראש שהוא לא מצפה לקבל את החוב בחזרה עד אחרי השביעית. על הפרוזבול חותמים סמוך לצאת השמיטה, כאשר סביר שהחוב לא ישולם עד לאחריה.
3. אדם ירא שמיים לא רוצה לומר בכל פעם שהוא מקיים את מצוות ההלוואה שהוא לא אוהב את שמיטת הכספים. זה לא נעים. חתימה על פרוזבול פעם אחת בפני בית דין הרבה פחות צורמת.
4. אם יהיה מקובל להתנות דרך קבע שהשביעית לא תשמט, ישכחו שיש מצווה שכזו. הפרוזבול דווקא מחזק את המודעות לשמיטת הכספים!

החתם סופר אומר שיש הבדל משמעותי בין שני התירוצים הראשונים ושני התירוצים האחרונים. התירוצים הראשונים מתייחסים לצד פרקטי ומעשי. המלווה לא רוצה לפתור את הבעיה בדרך הזו, ומעדיף שיתקנו לו פרוזבול. שני התירוצים האחרונים אומרים שמצד פתרון הבעיה אין הבדל בין פתרון של תנאי ופתרון של פרוזבול. ההבדל הוא שפרוזבול מחזק את הכבוד (ג) ואת המודעות (ד) לשמיטת כספים. על סמך זה החתם סופר מציג את הצד השני של המטבע. הכסף משנה אומר שהפרוזבול מבוסס על הצורך של האנשים, ולא המאזן של המצוות והאיסורים, דברים המתאימים לתירוצים א' ו-ב'. אך תירוצים ג' ו-ד' אומרים שהפרוזבול מחזק את התורה ומצוותיה.

ביחידה זו למדנו את הרקע והמנגנון לתקנת הפרוזבול. ביחידה הבאה נעסוק בהלכותיו.